

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ КОЛІЗІЇ В НОРМОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Термінологія, як один із засобів юридичної техніки, має дуже важливе значення при формулюванні текстів нормативно-правових актів. У статті проаналізовано основні проблеми термінологічних колізій у нормотворчій діяльності та запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: юридична техніка, нормативно-правовий акт, юридичний термін, термінологічна колізія, нормотворчий процес, уніфікація.

Значна частина питань нормотворчого процесу характеризується плюралізмом поглядів науковців на ту чи іншу його сторону. Проте всі фахівці-правники однакові в тому, що розробка кожного нормативно-правового акта має здійснюватися з дотриманням вимог юридичної техніки. Саме юридична техніка є тим необхідним засобом, який забезпечує логічну структуру, цілісність юридичного акта, послідовність та грамотність викладу в ньому правових норм.

Дослідженню поняття юридичної техніки, з'ясуванню його гносеологічної суті присвячено праці багатьох учених. Серед них слід виокремити роботи С. Алексєєва, Г. Берднікова, І. Білю, М. Воронова, Ж. Дзейко, Д. Керімова, А. Піголкіна. Разом із тим окремі складові поняття юридичної техніки потребують додаткового осмислення та вивчення. Серед них найбільший інтерес становить такий елемент юридичної техніки як термінологічні вимоги до оформлення нормативно-правових актів. Формулювання таких вимог передбачає застосування здобутків юридичних, логічних і мовознавчих наук, зокрема юридичної техніки, семантики, стилістики, синтаксису. Проблеми юридичних термінів присвячені праці Л. Апта, Н. Артикуци, М. Власенка, М. Панова, О. Ушакова та інших правознавців. Водночас не можна вважати цю проблематику вичерпною. Серед

численних термінологічних вад нормотворчої діяльності особливої уваги потребують термінологічні колізії та зумовлена ними проблема уніфікації термінів, що вживаються в нормативно-правових актах.

Термінологія, як один з засобів юридичної техніки, має чи не вирішальне значення при формулюванні текстів нормативно-правових актів. Вживані терміни економлять мову останніх, зручні для оперування на практиці, надають інформацію для спеціалістів, містять великий узагальнюючий запас знань [1, с. 92]. Без застосування відповідного термінологічного апарату неможливі процеси кодифікації та уніфікації всіх без винятку галузей законодавства. Вдало обрані й застосовані терміни забезпечують чіткість, зрозумілість, однозначність тексту нормативно-правового акта [2, с. 53]. Термінологічні неточності призводять до колізії норм, помилкових рішень у правозастосовній практиці [1, с. 93]. Актуальність термінології зумовлена також проблемами гармонізації (адаптації) законодавства України з європейським правом. Вихідним пунктом такої гармонізації виступає уніфікація термінології, що використовується. Але перш ніж проводити уніфікацію термінології законодавства України з термінологією європейського права, необхідно впорядкувати термінологічний апарат на національному рівні.

Можна з упевненістю казати, що ідеальних терміносистем в юридичній сфері країн світу не існує. Це зумовлено різноманітними причинами об'єктивного і суб'єктивного характеру. Водночас недоліки юридичної термінології нормативно-правових актів в Україні серед іншого викликані певними особливостями формування її правової системи. По-перше, становлення нових суспільних відносин активно стимулювало появу раніше не притаманних українській правничій системі явищ та понять, і, відповідно, їхньої номінації. У цій сфері простежується тенденція або паралельного використання українських термінів та їхніх синонімів, запозичених з інших мов (передусім з англійської), або ж запровадження лише іншомовних запозичень [3, с. 141]. По-друге, багаторічне обмеження функціонування української мови на тлі широкого використання російської призвело до труднощів – часом

значних – у відтворенні правничих понять українськими термінами. Ці труднощі виявляються, зокрема, у непослідовності вживання термінологічних одиниць для позначення тотожного правничого поняття [3, с. 140].

По-третє, з огляду на низький рівень правової культури, дається взнаки відсутність законодавчо визначених основ здійснення нормотворчої діяльності в Україні. На сьогодні значний спектр питань нормотворчого процесу в Україні, включно і термінологічних прийомів юридичної техніки, регламентують підзаконні нормативно-правові акти. Серед них: Тимчасовий регламент Кабінету Міністрів України, низка методичних рекомендацій Міністерства юстиції України, Інструкція з організації і порядку здійснення нормотворчої діяльності МВС України тощо. Проте таке регулювання здійснюється переважно в обсязі, необхідному для вирішення окремих питань правотворчості того чи іншого суб'єкта відповідно до його статусу. Разом із тим ні наявна нормативно-правова база, ні доктринальна забезпеченість практичної правотворчості не знімають законодавчого врегулювання питань, пов'язаних з визначенням предмета закону чи іншого нормативно-правового акта, з правилами підготовки й оформлення проектів, видовим співвідношенням законів, підзаконних актів та їх типологією, плануванням нормотворчої роботи, експертною оцінкою підготовлених проектів нормативно-правових актів, питаннями юридичної техніки. З цього приводу М. Панов і М. Воронов відзначають, що «регулювання правотворчості окремих суб'єктів не охоплює багатьох загальних питань нормотворчої діяльності, що зумовлює низку прогалин і протиріч. Суб'єкти нормотворчості не мають законодавчо визначених правил та критеріїв її здійснення. Більшість процедурних питань вирішується нормотворчими суб'єктами на власний розсуд, з урахуванням практичного досвіду, традицій, загальноприйнятої практики» [4, с. 139].

Недостатнє врегулювання нормотворчої діяльності в сучасних умовах ускладнює взаємини між суб'єктами нормотворчості, негативно впливає на якість нормативних актів, які вони ухвалюють; породжує розпорошеність понятійного апарату в цій сфері. Для прикладу: в Україні не існує законодавчо

визначеного терміна «нормативно-правовий акт», унаслідок чого в практичній діяльності нормотворчих суб'єктів України зазначений термін ототожнюється з поняттями «юридичний акт», «правовий акт», «законодавчий акт» тощо.

По-четверте, брак правової культури суб'єктів правотворчої діяльності, переважання політики над правом зумовлює нехтування вимогами юридичної техніки, що породжує численні «неохайні» юридичні тексти, коли навіть у текстах окремих кодексів існують термінологічні неузгодженості.

Юридичний термін – це слово або словосполучення, що є узагальненим найменуванням юридичного поняття, яке має точний і визначений зміст, вирізняється змістовою однозначністю, функціональною стійкістю. Терміни, на відміну від інших слів, спрямовані на чітке відображення і вираження соціально організованої дійсності, мають соціально обов'язковий характер. Вони позбавлені емоційного відтінку, є об'єктивними, чіткими [5, с. 96]. Поняття – це відображення об'єктивної дійсності в її суттєвих ознаках, воно відображає сутність явища [6, с. 159].

Жорсткий зв'язок між поняттям і терміном не завжди очевидний. Поняття – одне, а термін може позначати й різні поняття, бути багатозначним. Недостатньо чітке вираження законодавчої думки може стати результатом як невдалого словесного оформлення, так і недостатньої ясності самого юридичного поняття. На практиці це призводить до різноманітного тлумачення, що не сприяє одноманітному застосуванню відповідних норм права [7, с. 159]. Таким чином, категорія «термін» є більш вузькою і фактично відображає короткий зміст (або назву) ширшого в цьому розумінні «поняття» (визначення або дефініції) [4, с. 139].

Термін повинен визначатися через його суттєві ознаки, їх набір, що надає можливість відділити одне правове явище від іншого (структурно-функціональний підхід). Термін має характеризувати, як правило, чотири елементи: 1) поняття, що визначається; 2) предикат – те, про що йде мова у тому, що визначається; 3) родова ознака, тобто якість, яка характерна для низки родових предметів і явищ; 4) видова відмінність – властивість, притаманна тільки для поняття, яке визначається [1, с. 89].

Одним з найбільш розповсюджених і небезпечних термінологічних недоліків нормотворчої діяльності є термінологічні колізії, тобто вживання одних й тих самих юридичних термінів у прямо протилежних або відмінних значеннях. При цьому термінологічні колізії поділяються на ті, а) які виникають в процесі розробки тексту проекту нормативно-правового акта, і відповідний суб'єкт має обрати один певний термін з конкуруючих; б) які існують в чинному законодавстві. Як приклад стосовно другого різновиду можна навести наступні термінологічні неузгодженості: ГК України застосовує поняття «відсотки», а ЦК України – «проценти»; ГК України містить поняття «угода», а ЦК України – «правочин»; ГК України передбачає «недійсність зобов'язання», а ЦК України – «недійсність правочину»; ГК України застосовує поняття «статутний фонд», а ЦК України – «статутний капітал» тощо.

Уникненню термінологічних колізій на етапі розробки тексту нормопроекту сприяє дотримання окремих вимог юридичної техніки. Зокрема: а) вживані терміни повинні мати чітке значення, необхідно уникати синонімічної надмірності, термінологічної омонімії в тексті нормативно-правового акту [8, с. 53]; б) потрібно прагнути до однозначності кожного терміна в законодавстві, використовуючи мінімальну кількість термінів [9, с. 72]; в) визначення термінів повинно бути уніфікованим в тексті нормативно-правового акта [10, с. 222] на рівні інституту і, за можливістю, галузі законодавства і на міжгалузевому рівні; г) слід уникати випадків, коли на позначення одного й того самого юридичного поняття використовуються різні терміни. В організаційному аспекті слід забезпечити діяльність спеціалізованих установ (термінологічних центрів, комісій і т.п.), які б безпосередньо займалися проблемами термінології нормативно-правових актів.

Формування термінологічно-понятійного апарату вітчизняного законодавства потребує подальшого вивчення, аналітичної розробки та систематизації. Це завдання стоїть і перед нормотворчою практикою, і перед юридичною наукою. У цьому контексті доречно навести слова Лейбніца: «Математики оперують цифрами, юристи – поняттями. У суспільстві дефініції

завжди розроблені настільки, наскільки високоякісною є правова культура законодавця» [11, с. 93]. Слід визнати, що нагальною необхідністю є уніфікація юридичних понять та термінів, які їх позначають, а також перегляд їх визначень на основі аналізу чинних, а в окремих випадках і актів, які вже втратили силу, у певній сфері правового регулювання. Робота з уніфікації юридичних термінів потребує залучення провідних фахівців як у сфері юриспруденції, так і фахівців-лінгвістів. Якщо юристи мають окреслити етапи історії галузі, яка досліджується, чи права загалом, виділити основні нормативні джерела, простежити розвиток понятійного апарату, то лінгвісти можуть надати допомогу у виокремленні термінів із джерел права, їх аналізі та класифікації. При цьому юристи повинні прагнути до розробки найбільш точної дефініції, а лінгвісти – до надання цьому визначенню лексикографічного, лаконічного та стилістично витриманого вигляду, який відповідає нормам літературної мови.

Слід зазначити, що про уніфікацію юридичної термінології може йтися в декількох значеннях: а) у значенні уніфікації юридичної термінології в юридичній сфері взагалі; б) у значенні уніфікації юридичної термінології в сфері юридичної нормотворчості. Стосовно першого, зважаючи на сучасний стан та тенденції розвитку української юридичної термінології, І. Янчук, приміром, вважає необхідним: 1) створити реєстр понять та відповідної термінології на позначення понять у праві; 2) визначити обсяг, природу та характер уживання юридичної термінології, яка застосовується для наукового обігу на позначення понять права; 3) з метою ефективного використання юридичної термінологічної лексики коментувати та пояснювати випадки і форми неточного, нечіткого терміновживання в юридичній науці та практиці. Доцільним у цьому процесі є сприяння у створенні інформаційно-довідникових видань, енциклопедій з термінології законодавства України; 4) забезпечувати узгодження термінологічно-мовного оформлення наукового тексту з термінологією, визначеною у законодавчих та нормативних актах України, міжурядових угодах тощо; 5) на основі зауважень і застережень із боку

фахівців-юристів та лінгвістів – дотримуватися нормативних рекомендацій щодо вимог до термінологічних одиниць юридичної галузі [12, с. 42].

Уніфікація у другому, звуженому значенні, має на меті упорядкувати юридичну термінологію нормативно-правових актів. Уніфікацію юридичної термінології слід починати з чіткого визначення переліку термінів, які підлягають уніфікації. І лише після цього, систематизуючи та уніфікуючи назви того чи іншого поняття, необхідно: 1) врахувати всі відомі українські найменування-синоніми, які позначають дане поняття; 2) відмежувати застарілі слова, які не відповідають вимогам сучасної юридичної мови; 3) відділити найменування, які не відповідають стилістичним нормам української мови. Слід обирати ті терміни, які найбільш точно відбивають зміст відповідного юридичного поняття, а також є загальноприйнятими в міжнародному чи європейському праві. За результатами цієї роботи з метою усунення термінологічного розмаїття, слід вибрати основне найменування відповідного юридичного поняття, яке повинно бути піддане систематизації як стандартне, загальноприйняте та обов'язкове до вживання в юридичній мові [13, с. 178–183].

Уніфікацію термінів слід починати з рівня інституту права (законодавства), а потім поступово переходити до інших елементів системи права (законодавства). Результати роботи з уніфікації юридичних термінів слід враховувати при розробці нових нормативно-правових актів, а також шляхом внесення відповідних змін в чинне законодавство з метою усунення в ньому термінологічних колізій.

Таким чином, термінологічні колізії є однією з основних вад нормотворчої діяльності в Україні. Для їх попередження і подолання необхідними є наступні умови: підвищення правової культури суб'єктів нормотворчої діяльності; удосконалення організаційно-правових і нормативних засад нормотворчої діяльності; врахування термінологічних і інших вимог юридичної техніки; уніфікація термінології нормативно-правових актів.

Список літератури:

1. Юридическая техника (обзор материалов научно-методического семинара) // Государство и право. – 2000. – № 12. – С. 89, 92-93.
2. Косіньяк Ж. Ясне законодавство / Косіньяк Ж. ; пер. з франц. // Нариси з нормотворення. Міжнародний досвід. Кн. 1. – К., 2000. – С. 53.
3. Систематизація законодавства в Україні: проблеми та перспективи вдосконалення : монографія. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 140-141, 143.
4. Панов М. І. До проекту Закону України «Про нормативно-правові акти» / М. І. Панов, М. П. Воронов // Вісник Академії правових наук України. – 1993. – № 4. – С. 139.
5. Рарог А. И. Законодательная техника как средство ограничения судейского усмотрения / А. И. Рарог, Ю. В. Грачева // Государство и право. – 2002. – № 11. – С. 96.
6. Словарь русского языка / сост. С. И. Ожегов. – М. : Гос. изд-во иностр. и националь. словарей, 1961. – С. 159.
7. Федорова М. Ю. Терминологическая определённость как требование законодательной техники (На примере законодательства о социальной защите населения) / М. Ю. Федорова // Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование / под ред. В. М. Баранова. – С. 159.
8. Власенко Н. А. Законодательная технология: (Теория. Опыт. Правила) : учебн. пос. / Н. А. Власенко. – Иркутск : Восточно-Сибирская издательская компания, 2001. – 144 с.
9. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления / Б. М. Лазарев. – М., 1972. – С. 72.
10. Нормотворча діяльність: збірник нормативно-правових актів та методичних рекомендацій. – К., 2001. – С. 222.
11. Юридическая техника (обзор материалов научно-методического семинара) // Государство и право. – 2000. – № 12. – С. 92-93.
12. Янчук І. А. Вітчизняна юридична термінологія: стан та перспективи розвитку / І. А. Янчук // Юридична Україна. – 2003. – № 11. – С. 39–42.
13. Стрипко М. Я. До питання термінологічних колізій у нормотворчій діяльності / М. Я. Стрипко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 5. – С. 178–183.

Трихлеб К. А. Терминологические коллизии в нормотворческой деятельности.

Терминология, как одно из средств юридической техники, имеет очень важное значение при формулировании текстов нормативно-правовых актов. В статье проанализированы главные проблемы терминологических коллизий в нормотворческой деятельности и предложены пути их преодоления.

Ключевые слова: юридическая техника, нормативно-правовой акт, юридический термин, терминологическая коллизия, нормотворческий процесс, унификация.

Trihlib K. A. Terminological collisions in norms creation activity.

The article is dedicated to the terminological collisions in norms creation activity. Terminology as one of the tools of juridical technique is very important by formulation of normative legal document's texts. Terminological collisions are one of the main defects of the norms creation activity in Ukraine. The main problems of terminological collisions have been analyzed in the article and the ways of their overcoming have been proposed.

Key words: juridical technique, normative legal document, legal term, terminological collision, norms creation process, unification.